

JAROSLAV KUDRNA

K NETRADIČNÍM FILOZOFICKÝM POJETÍM ŘECKÝCH A ŘÍMSKÝCH DĚJIN: VICO, HERDER, HEGEL

Často převládá mínění, že historické koncepce antiky, jež byly vypracovány Vikem, Herderem a Hegelem, patří do oblasti filozofie a že se jaksi vytvářely mimo rámec vlastního vědního bádání. Tomu ovšem odporuje skutečnost, že četní — a dodejme i čelní — odborní badatelé o antice se těchto koncepcí dovolávali. Vzpomeňme zde Droysena a jeho práci o helénismu,¹ v níž je v mnohém inspirován Hegelem, nebo Niebuhra, jež skoro jako prvý postřehl jedinečný význam Vicova díla, týkajícího se právě počátků římského státu. Anebo vzpomeňme Vicovy interpretace raně řeckého eposu, v níž byl položen — jak se dnes obecně uznává — základ vědeckého uchopení tohoto problému. A konečně nemalý vliv na bádání o antice měl i Herder, a to především svou celkovou koncepcí a zařazením antických dějin do rámce dějin světových.²

Na druhé straně je ovšem nepopíratelné, že právě přístup k vlastním antickým dějinám byl udán nejen filozofickými předpoklady — uveďme zde např. Vicovu teorii cyklického vývoje — nýbrž i dobovými skutečnostmi. Zde sehrálo mimořádnou úlohu např. historické uvědomění francouzské revoluce, jež doprovázelo Hegelovu filozofickou historickou koncepcí od jeho filozoficko teologických manuskriptů až po přednášky o filozofii dějin. Dobové skutečnosti můžeme samozřejmě rozšířit na celá období, prakticky se jejich podmíněnost týká celého vývoje koncepcí antiky od renesance. Vzpomeňme zde, jakou úlohu sehrála již samotná koncepce italského městského státu v jeho republikánské podobě, jež stála u zrodu republikanismu humanistů, jejíž základ tvoří dílo Liviovo, v němž

¹ RICHTER, R.: Helenismus. Geschichte und Problematik eines Epochenbegriffs. Darmstadt 1983, 66—74.

² CROCE, B.: Bibliografia vichiana. Napoli 1947, 2 sv. — shrnuje starší o Vicovi. Srovnej dále BADALONI, N.: Introduzione a G. B. Vico. Milano 1961. POMPA, L.: Vico. A Study of the New Science. Cambridge 1975. KUDRNA, J.: Vico und Herder. Jahrbuch für Geschichte 1979, 61n. Omaggio a Vico. Napoli 1968. HAYM, R.: Herder. Berlin 1954, 2 sv. FÖRSTER, W.: Geschichtsphilosophie und Humanitätsbegriff Herders. Jahrbuch für Geschichte 1979, 7 n.

se nyní po dlouhé době opět rozpoznají republikánské tendence. Připomeňme, že i Machiavelliho pojetí třídních bojů v republikánském Římě má své kořeny ve florentské republice (1494—1512), u jejichž počátků stannul Savonarola. Četné koncepce antiky byly pak podmíněny i krizí italského městského státu — připomeňme zde Salutatiho po povstání ciompi a hlavně Guicciardiniho, který zrelativizoval antickou představu svobody, v mnohém odvrhl jako vzor římské republikánské dějiny a namísto Livia obrátil pozornost k Tacitovi, který mu imponoval svým historickým relativismem.³ Z tohoto důvodu je např. zcela pochopitelné, proč Vico, který žil v období španělského absolutismu, neměl nejen smysl pro italský městský stát, prakticky i o Machiavellim se zmiňuje jen na okraji, nýbrž i pro vlastní řecký městský stát a římskou republikánskou minulost. Analyzuje-li, pak tak činí jen z hlediska její demystifikace, znevážení hodnot, jež s ní byly spjaty. Naopak je tomu u Herdera, který v období řeckého městského státu vidí opět vrchol svobody. Nakonec Hegel přes pozitivní uznání městského státu neopomene zdůraznit i jeho vlastní třídní podmíněnost, odkud je zajiště jen krok k třídní demystifikaci. Je tedy zřejmé, že dobovou podmíněnost lze nalézt jak v uchopení určité problematiky, tak ve vytčení této problematiky samotné.

Z toho, co jsme prozatím uvedli, je zřejmé, že není dosti možné mechanické srovnání Vica, Herdera a Hegela, i když problematika, jíž se zabývají, je často obdobná. Rozhodný význam pro tyto filozofy má jejich celková koncepce světových dějin, i když pro ni neměli vždy dostatek materiálu. Vico např. znal prakticky materiálově jen římské dějiny a počátky dějin řeckých, pokud jde o dějiny Asie, Egypta, příp. i středověku (v němž hledá Vico ricorso, a to v páté knize *Nové vědy*) znal je spíše okrajově nebo z dohadů, což ovšem nezabraňuje tomu, že zvláště pokud jde o egyptské dějiny přichází s řadou pronikavých postřehů, odmítaje myšlenku, že by v egyptských dějinách bylo možno hledat vlastní zdroj pozdějšího řeckého vědění a filozofie. Obdobný poměr k egyptským dějinám má i Herder, který popírá originalitu egyptských tvůrčích výbojů a vidí v egyptských dějinách více méně prvky zbytečného plýtvání silami (pyramidy) a pověr. Naproti tomu je Egypt pro Hegela zprostředkujícím článkem mezi Asií a Evropou, i když na druhé straně nepopírá africký vliv na jeho dějiny. Jak známo, k Africe měl Hegel poměr výslovně negativní.⁴ Co konečně u Herdera a zvláště u Vica chybí ve srovnání s Hegelem, je poznání základů dějin asijských národů. Zde Hegel šel skutečně daleko a dospěl zvláště v analýze čínských a indických dějin k názorům, které přes celkový evropocentrismus překvapují i marxistického badatele.

Obraťme však pozornost především na Vico, Herderovo a Hegelovo pojetí řeckých a římských dějin. Jak již řečeno, zabývá se Vico vyslo-

³ KUDRNA, J.: *Machiavelli a Guicciardini*. Brno 1968.

⁴ VICO, G. B. *La Scienza Nuova Seconda*. Bari 1807, 72. HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Werke sv. 14, 77. HEGEL, G. W. F.: *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*. Berlin 1970, 462 n.

veně jen počátky řeckých dějin, a to analýzou homérských eposů, v nichž vidí kolektivní dílo řeckého národa, dílo rapsódů, kteří sami náleželi k řeckému národu, tedy ne dílo jednoho básníka. Kdežto Ilias prakticky obrází mládí řeckého národa — velkou úlohu v ní hraje především statečnost nevázaná rozumem —, pak Odyssea představuje již společnost zjemnělou luxusem, z čehož nutně vyplývá, že oba eposy nemohly být koncipovány ve stejné době. Kritéria, jichž Vico používá pro datování jednotlivých eposů, jsou více méně materialistická, týkají se znalosti jednotlivých forem výroby — obchod s luxusními předměty byl zprostředkován Féniciany —, forem manželství a konečně i geografických znalostí. Jinými slovy, Vico vidí ve vlastních eposech odraz primitivních mravů řeckého národa. Totéž platí i o jiných řeckých mýtech, v některých z nich vidí např. i odraz třídních bojů. To platí především o mýtu o Kadmovi a Herkulovi.

Z dnešního hlediska je zřejmé, že Vico jde ve své obsahově materialistické koncepci příliš daleko, vidí-li např. v mýtu o Kadmovi obraz počátku řeckých měst, počátku orby, vznik stavů a původ moci, již heroové vykonávali nad plebeji, nebo vysvětluje-li Herkulova šílenství jako rezignaci vůči plebejům. I když považujeme tyto vývody za přehnané, nemůžeme popřít skutečnost, že Vico zde objasnil základní vztahy gentilní společnosti a že mu tento materiál poskytl paralely i k analýze počátků římské společnosti.⁵

Ve srovnání s Vikem vykazuje Herderův pohled na řeckou společnost zcela nové rysy. Předně Herder věnuje pozornost celým řeckým dějinám — představují mu určitý stupeň ve vývoji humanity — a jejich vrchol spatřuje v řecké demokracii a republikánské formě vlády 5. století. Řecké republiky znamenají první krok na cestě k vlastní zralosti lidského ducha. Herder se na některých místech netají tím, že se i řecká demokracie vyznačovala negativními rysy — nelze např. ignorovat, s jakou tvrdostí postupovali Athéňané ve svých koloniích a jak jednali s poraženými —, ale to je vcelku podřadná stránka ve srovnání s tím, že právě řecká demokracie představovala pokrok vzhledem k předcházejícím vládním formám. Řeckou demokracii chápe Herder jako antitézou k předcházejícím despotickým formám vlády.

Nebylo náhodně, že právě proto řecké dějiny pomohly Herderovi rozvinout nové principy vlastního historického nazírání. Tak při jejich duchovní reprodukci mohl ukázat, jakou úlohu v nich sehrál geografický faktor, tj. především ostrovní a poloostrovní poloha, jež umožnila styk s jinými národy. K tomu přistupuje totalizující pohled na význam lidské činnosti, řeči, ústavy a forem státu a řecké dějiny slouží nakonec Herderovi jako důkaz toho, jak se v dějinách uplatňují vlastní zákonitosti, jak celé dějiny nejsou nic víc než přírodními dějinami lidských sil, jednání a pudů v čase a místě. Řekové se mu pak jeví jako národ, v němž se jednotlivé formy lidských dějin projeví v nejvyhraněnější podobě. Zvláště v oboru umělecké činnosti dosáhli Řekové vrcholu, který nemohl být nikdy překonán.

Jakkoliv Herder převažuje Vica celou svou koncepcí, vyplývající ze

⁵ VICO, G. B.: *La Scienza Nuova Seconda*, 39—71, 315 n., 265, 412.

skutečnosti, že vyšel z celých řeckých dějin a zařadil je jako stupeň do celkového vývoje lidstva, nelze na druhé straně pominout skutečnost, že zvláště pokud jde o charakteristiku vlastní homérické otázky, nedosahuje metodologicky Vicovy úrovně. Herder se totiž přidržuje téže o výlučném Homérově autorství obou řeckých eposů a mimo to na rozdíl od Vica neanalyzuje oba zpěvy obsahově, případně se spokojuje s obecnými platitými.

Pojednání o řeckých dějinách nepatří sice k vrcholným činům Hegelovy filozofie dějin (mnohem větší význam má jeho pojednání o asijských národech), přesto však některé Hegelovy vývody zasluhují pozornosti i současného historika. Ve srovnání s Herderem není Hegel původní pokud jde o výklad řeckých dějin jako protikladu vůči asijskému despotismu a o významu geografických podmínek v řeckých dějinách, ale pozoruhodnější je značně originálně pojaté srovnávací hledisko. Hegel činí různá srovnání v raném období řeckých dějin nejen se starým Římem, nýbrž i se starými Germány a dokonce i s americkými dějinami. K tomu přistupuje řada správných postřehů k jednotlivým etapám řeckých dějin. Týká se to např. samotné podstaty řeckého království, řecké kolonizace a konečně i řecké demokracie. Jakkoli v ní Hegel vidí nový vrcholný státní útvar, netají se jejími negativními stránkami. Byla, vyjádřeno jeho terminologií, útvarem krásy a nikoliv pravdy. Hegel přitom jasně rozpoznal, že společenská rovnost, kterou v řecké polis viděla revoluční demokracie, byla více méně iluzí. Byla možná především proto, že v ní byla vlastní práce přenesena na otroky.

Na rozdíl od revoluční ideologie jakobínů, jež spatřovala jakýsi svůj vzor ve Spartě, ukazuje Hegel kruté rysy spartské ústavy a spartského společenského života. Postavení heilotů se mu jeví jako horší než postavení otroků v Athénách a křesťanů v Turecku.

Takovýto realismus bližící se až k materialistickému pojetí dějin je ovšem zastíněn řadou idealistických představ. Týká se to např. vlastního hodnocení řecko-perských válek a rozkladu řeckého městského státu, jehož příčiny vidí v lehkomyšlnosti, egoismu, chamtivosti a úplatkářství. Ovšem dodejme, že Hegel hodnotí správně i úlohu, kterou sehrály přitom vnitřní boje ve městech.⁶

Uvedli jsme již, že jediné dějiny, jež Vico znal, a to i materiálově v celistvosti, byly dějiny římské, řecké dějiny byly u něho konec konců jen jejich předstupněm. Vicovu koncepci římských dějin můžeme vcelku shrnout do těchto bodů: 1. Na počátku římských dějin stojí rody — *gentes maiores*, jež předcházejí vlastnímu vytvoření státu. 2. Otcové těchto rodů byli zároveň králi, kteří vykonávali moc nejen nad příslušníky rodu, nýbrž i nad tzv. *famuli*, jejichž postavení se blížilo postavení otroků, a nad dětmi, jež se mnoho nelišily od otroků. 3. Z pozice vlastních náčelníků rodů vykládá Vico i vznik státní moci. Ke státní moci dospívají představitelé rodu v okamžiku, kdy se počínají obávat vzpoury *famulí*. Tak vznikla instituce království a sám pojem vlády, *regere*, jímž se má označit jak vláda, tak i uchování nového stavu. Stát nakonec Vico vykládá jako zájmové společenství otců a z něho vyvozuje i samotný pojem vlasti (*patria*). 4. Vico ukazuje tak na příčinu vzniku tříd a třídní moci — *patriciové* např. až do období zákona dvanácti desek vládli podle zvyko-

vého práva a vlastní podstatu vlády tak vlastně plebejům zatajovali. A i později, když již existovalo psané právo, svěřovali jeho interpretaci kolegiu pontifiků, jež se skládalo pouze z patriciů. 5. Vico věnuje velkou pozornost srovnávání patriciů a plebejů. Na rozdíl od patriciů nebyli plebejové vázáni rodově a nemohli proto ani disponovat právem. Navíc neměli plebejové ani vlastnictví a byli právě v tomto směru odkázáni na vládnoucí složku patriciů. Teprve později jim agrární zákonodárství zprostředkovalo určitou formu vlastnictví, tj. tzv. vlastnictví bonitární. 6. Vico tento stav nejen konstatuje, nýbrž i vysvětluje. Hlavní příčinu nemajetnosti plebejů spatřuje v tom, že plebejové neměli právo vstupovat v pravé manželství (*ius conubii*) a tím byli vyloučeni nejen z vlastnictví, nýbrž i ze státní moci. Účast na státní moci mohlo tedy patriciům zaručit jen kviritské vlastnictví. Za zlom v římských dějinách pak Vico považuje zavedení veřejného cenzu, v němž vidí prostředek rozvinutí vlastní demokracie. Zavedení cenzu bylo podmíněno nepokoji plebejů a vedlo k odstranění rodové vlády. 7. Je tedy nepochybné, že se analýza římských dějin soustřeďuje u Vica na problematiku vlastnictví a moci, což jej vede až k pojetí třídních vztahů. Dodejme ovšem, že hlavní třídní antagonismus římské společnosti, tj. protiklad mezi otrokáři a otroky, stojí ve Vicových úvahách jaksi stranou pozornosti. 8. Vicův výklad římských dějin je protiheroický a v mnohém dokonce neosobní. Římští heroové, rozumí se především v té podobě, jak je vidí Livius, využívali své moci k utlačování plebejů ve válkách, znásilňovali lid svou daňovou politikou a kruté trestali ty, kdož se proti nim stavěli na odpor. Liviovským kvalitám se tak dostává opačného významu. Římská ctnost se u Vica mění v nadutost, umírněnost není ničím jiným než hrabivostí a spravedlnost figuruje jako nerovnost. 8. Při výběru těchto negativních kvalit ovšem překvapuje, že Vico některé negativní kvality římských dějin pomíjí. Týká se to např. vlastní římské expanze, zotročení mnoha zemí a příčin vlastního vnitřního vyčerpání Říma. Souvisí to s tím, že se Vico zhlédl v římském císařství, v němž byly odstraněny vnitřní společenské rozpory a Vico v něm ne náhodně z hlediska svého trojstadiálního vývojového schématu vidí tzv. lidské období světových dějin.

Přes veškeré racionalistické chápání římských dějin je tedy zřejmé, že Vico vypracovává svou racionalistickou koncepci v období absolutismu a že mu jsou ještě cizí prvky osvícenství. Tím se podstatně liší od Herdera, který nejen římské dějiny analyzuje, nýbrž i mnohem radikálněji posuzuje a kritizuje. Herder především zdůrazňuje kořistnický charakter římského státu a odsuzuje výboje Říma, jež vedly k zániku celých civilizací. Právě tyto výboje nakonec podlomily vnitřní sílu římského národa, vedly k zpusťování země a v závěru římských dějin umožnily i vpády barbarů. Nepřekvapilo by snad ani, že se Herder v boji s Římem staví na stranu Etrusků, ale je jistě poněkud nezvyklé, že v zápase Kartága s Římem vysloveně straní Hannibalovi a vyčítá mu, že se nebyl s to zmocnit takové vlčí sluje, jakou byl Řím.

To, že Řím zničil Kartágo, muselo se negativně odrazit v další historii

⁶ HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie* 79, 92—143.

celého Středomoří. Římskou společnost pranýřuje pak Herder jako společnost otrokářskou, v Římě se s otroky jednalo jako se zvířaty. Herder pak přichází jako první k důležitému poznatku, že právě zastavení výbojných expanzí vedlo k nedostatku otrocké pracovní síly a tak vyvolalo krizi samotného římského impéria. Herder tímto třídním přístupem relativizuje i význam římské kultury, jež byla podmíněna vykořisťováním, proléváním římské krve a podmaněním „nesčíslných“ národů a říší, Římané se tak Herderovi jeví především jako ničitelé a lupiči.⁷

V historické literatuře byla dosud pominuta skutečnost, že právě tímto negativním Herderovým hodnocením římských dějin bylo nepochybně ovlivněno i Hegelovo pojetí tohoto období.⁸ Tak vezměme jen v úvahu, že římský stát figuruje u Hegela jako stát loupeživý (Raubstaat). Už jeho počátek byl pochybný, násilnický a násilné prvky pronikly v něm i do soukromé občanské sféry. Podobně jako Herder staví se Hegel za práva Římem potlačených národů, v římské republice spatřuje aristokratickou záležitost, republika se soustředila především na výbojnou politiku a na rozdíl od království zanedbala rozvoj řemesel. Stejně negativně jako Herder odsuzuje Hegel i římské císařství, období plné despotismu a bezprávnosti.⁹

Na rozdíl od Herdera odrážejí se však u Hegela zkušenosti porevoluční. Předně vede Hegel jakousi paralelu mezi Gracchovskými reformami a francouzskou buržoazní revolucí a interpretuje římskou expanzi jako produkt vnitřního napětí, tj. revoluční situace. Dále hodnotí jako pozitivum císařství vznik soukromého římského práva, které bylo adaptovatelné společnostem po francouzské revoluci. S Herderem se ovšem shoduje v poznatku, kde je třeba hledat příčiny rozkladu římského impéria.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že poznatky, k nimž dospěli Vico, Herder a Hegel, byly skutečně nemalé. V mnohém anticipovali to, k čemu se pozdější bádání muselo dosti pracně propracovat. Týká se to např. vlastní třídní struktury antické řecké a římské společnosti, vlastních třídních bojů, vlastnických vztahů a vzniku státní moci. Předností těchto koncepcí bylo, že viděly dějinný proces vcelku a dovedly použít hodnotících kritérií a zařadit řecké a římské dějiny do celkového procesu lidského vývoje. V mnohém geniálně anticipovaly marxistické pojetí antických dějin.

⁷ HERDER, J. G.: *Ideen zur Philosophie* 172–203.

⁸ HEGEL, G. W. F.: *Vorlesungen* 661 n.

⁹ HEGEL, G. W. F.: *Vorlesungen* 530 n., 717 n.

**ZU DEN UNTRADITIONELLEN PHILOSOPHISCHEN
AUFFASSUNGEN DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN
GESCHICHTE; VICO, HERDER, HEGEL**

Der Autor strebt zu beweisen, daß wir bei Vico, Herder und Hegel nicht nur mit einer philosophischen Auffassung der antiken Geschichte zu tun haben, sondern daß wir mit Gedankengängen zu tun haben, die mit der modernen wissenschaftlichen Erkenntnis vereinbar sind. Dies bezieht sich auf Vicos Auffassung des griechischen Epos und der griechischen Mythen sowie auf seine Auffassung der ureigenen Formen des römischen Staates. Manche wissenschaftlichen Elemente sind auch bei Herder enthalten, der aber noch mehr als Vico wertende Kriterien verwendet. Herder ist eigentlich Autor des Gedankens, daß der römische Staat ein Raubstaat war, des Gedankens, der dann von Hegel weiterentwickelt wurde. Unter diesen Philosophen sind sicherlich große Unterschiede zu finden. Was sie aber vereinigt, ist die Abneigung zu der Heroengeschichte. Alle haben die Widersprüche der griechischen und römischen Geschichte erkannt und haben sie klassenmäßig interpretiert. In dieser Hinsicht waren sie nicht nur Urheber mancher wissenschaftlichen Erkenntnisse der bürgerlichen Wissenschaft, sondern auch Vorläufer der marxistischen Fragestellungen und Lösungen.

